

Wstęp.

Dziecko w wieku przedszkolnym, czyli kto?

„Ma dziecko przyszłość, ale ma i przeszłość: pamiętna zdarzenia, wspomnienia, wiele godzin najistotniejszych samotnych rozważań. Nie inaczej niż my pamięta i zapomina, ceni i lekceważy, logicznie rozumuje – i błądzi, gdy nie wiem. Rozważnie ufa i wątpi”.

J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*

Dziecko w wieku przedszkolnym zgodnie z najczęściej przyjmowanymi periodyzacjami rozwoju to jednostka w okresie średniego dzieciństwa, okresie przypadającym od 3/4 do 6/7 lat (Brzezińska, 2005; Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016). Ten etap rozwoju wyznaczony jest dwoma wewnętrznymi kryzysami rozwojowymi: kryzysem trzeciego roku życia (ujawnia się wtedy upór, krnąbrność dziecka, opór, negatywizm, samowola) i kryzysem szóstego–siódmego roku życia (związany z pojawieniem się tzw. momentu intelektualnego objawiającego się zmiennością nastroju, zaburzeniami woli, wzrastającą samodzielnością dziecka) (Wygotski, 2002). To względnie stabilny etap, kiedy zmiany przebiegają na zasadzie kumulacji, powolnego postępu – mikroskopijnych zmian osobowości (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016, s. 79). W tym czasie jednostka podejmuje i realizuje zadania rozwojowe niezbędne do przyszłego funkcjonowania w roli uczennicy/ucznia, a także w szerszym otoczeniu społecznym, w relacjach z różnymi osobami. Zgodnie z koncepcją zadań rozwojowych Roberta Havighursta (za Brzezińska, 2000, s. 232) dziecko przedszkolne:

- opanowuje sprawności fizyczne konieczne do różnych zabaw i gier,
- rozwija całościową postawę wobec siebie jako rozwijającego się organizmu,
- uczy się obcować z rówieśnikami, a także innymi osobami z otoczenia społecznego.

A zatem podejmuje i realizuje zdania dotyczące zarówno siebie, jak i otoczenia społecznego. Te zadania spełnia najpełniej, doświadczając swojego sprawstwa

w kontakcie z materią różnych przedmiotów i ucząc się budowania relacji z innymi ludźmi podczas zabaw. Wiek przedszkolny to przecież okres zabawy. Maria Tyszkowa podkreśla, że zabawa dziecka w tym wieku wyrasta z działań na przedmiotach i zainteresowania nimi. Dziecko

nie potrafi jeszcze opanować realnych czynności na różnorodnych przedmiotach stanowiących obiekty lub narzędzia działania ludzi dorosłych (np. prowadzenia samochodu), nie jest też w stanie uczestniczyć we właściwych dla świata dorosłego formach stosunków międzyludzkich. Jedyny sposób umożliwiający realizowanie tych dążeń dziecka stanowi naśladowanie działań ludzi dorosłych w wyobraźniowej sytuacji występującej w zabawie (Tyszkowa, 1977, s. 84).

Dzięki możliwości doświadczania świata i siebie podczas aktywności zabawowej dziecko rozwija orientację na cele i inicjatywę w działaniu (Erikson, 1997), ważne zasoby dla przyszłych działań szkolnych. Dziecko powinno mieć zatem czas i przestrzeń na bezpieczną i swobodną aktywność zabawową indywidualną i z rówieśnikami.

Wiek przedszkolny to z jednej strony okres wewnętrznie stabilny, przypadający między dwoma kryzysami rozwojowymi – o czym wspomnieliśmy powyżej. Warto jednak dostrzec, że dzieci rozwijają się w indywidualnym tempie i możliwe jest doświadczenie przez dziecko kryzysu rozwojowego wcześniej lub później. Biorąc pod uwagę zjawisko akceleracji rozwoju, musimy mieć świadomość, że kryzys szóstego–siódmego roku życia może dotyczyć dzieci pod koniec okresu przedszkolnego, a nawet nieco wcześniej (po ukończeniu piątego roku życia). Przyjmując, że wiek przedszkolny jest okresem stabilnym, musimy mieć jednak świadomość ogromnych zmian, jakie zachodzą we wszystkich sferach rozwoju od sfery motoryczno-ruchowej, poprzez sferę emocjonalną, społeczną do poznawczej (Kuszek 2017, s. 11–52). To czas najważniejszych lat w życiu dziecka, co podkreśla wielu badaczy m.in. Alvaro Bilbao pisząc: „(...) najważniejsze w życiu dziecka jest pierwsze sześć lat. W tym właśnie czasie nabiera ono zaufania do siebie i otaczającego je świata, poznaje język, wykształca swój własny sposób uczenia się i tworzy podstawy, na których w przyszłości będzie mogło rozwiązywać problemy i podejmować decyzje” (Bilbao, 2024, s. 27).

Okres przedszkolny to jednocześnie „faza przejściowa między życiem ograniczonym w środowisku domowym a życiem otwartym w środowisku pozadomowym, szczególnie w środowisku szkoły” (Smykowski, 2005, s. 167). Dziecko przedszkolne funkcjonuje równocześnie w trzech środowiskach: domu rodzinnym, przedszkolu i przestrzeni mediów. Granica inicjacji technologicznej obniża się i następuje już u półtorarocznych dzieci (Stasiak, 2012), a nawet młodszych. Dzieci przedszkolne nie mają jeszcze własnych telefonów komórkowych, ale często z nich korzystają za zgodą rodziców.

Wraz z podjęciem edukacji przedszkolnej dziecko doświadcza zmiany zewnętrznej – środowiskowej – wchodzi w szerszą przestrzeń społeczną. Zmienia się jego codzienność. Przede wszystkim przemianie ulega struktura dnia. Dzień dziecka przedszkolnego dzieli się odtąd na fazy:

- czas przed pójściem do przedszkola (np. pobudka, ubieranie się, przygotowanie się do wyjścia – pakowanie plecaka itp.),
- droga do przedszkola (często spędzona w samochodzie i inne),
- czas spędzony w przedszkolu (wypełniony aktywnością swobodną i zorganizowaną),
- droga do domu (często spędzona w samochodzie i inne),
- czas po powrocie do domu (wspólny posiłek, zabawy na dworze, spacer z psem, zabawy w pokoju, zajęcia dodatkowe, np. aktywność artystyczna, sportowa, wizyta u babci, oglądanie filmu, wspólne czytanie, swobodna zabawa dziecka i inne),
- czas nocnego odpoczynku (przygotowanie do snu, wspólne czytanie, rodzinne opowieści przed zaśnięciem, rytuał zasypiania).

W każdej z tych faz dnia dziecko podejmuje i realizuje czynności i zachowania rutynowe porządkujące jego codzienność. Kształtuje zachowania i nawyki ważne w kolejnych latach, kiedy podejmie edukację w szkole, a także w późniejszym życiu. Wpływ na jakość tych czynności rutynowych mają osoby z najbliższego otoczenia dziecka: rodzice, opiekunowie, dziadkowie, rodzeństwo. Od nich w dużej mierze zależy, jakie zachowania rutynowe ukształtuje dziecko, np. czy po przyjeździe z przedszkola do domu umyje ręce, usiądzie z opiekunami przy stole do wspólnego posiłku, podejmie rozmowę na temat mijającego dnia, czy weźmie do ręki smartfon, laptop, zasiądzie przed komputerem. Wiek przedszkolny to czas kształtowania nawyków związanych z korzystaniem z nowoczesnych technologii. Według Dominika Batorskiego już ponad 10 lat temu z dostępu do internetu w domu korzystało 88% dzieci w wieku 0–6 lat (Batorski, 2017, s. 79). Ten dostęp systematycznie się zwiększa. Alvaro Bilbao podkreśla, że każde dziecko ma dzisiaj na wyciągnięcie ręki dostęp do wszelkich technologii telekomunikacyjnych i sieci społecznościowych, może natychmiast zaspokoić różne swoje potrzeby (Bilbao, 2023, s. 169). Dziecko włącza komputer i ma możliwość pogrania w ulubioną grę, klika i może natychmiast obejrzeć film wtedy, gdy tego zapragnie. Nie musi czekać, nie musi znosić frustracji związanej z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeby lub pragnienia. Przed opiekunami stoi zatem zadanie nauczania dziecka poruszania się w świecie mediów, wybierania wartościowych treści, które sprzyjają jego rozwojowi (Iwanicka, 2016) ale także znoszenia frustracji, co podkreśla Alvaro Bilbao. Zaznacza, że lekcja, którą każde dziecko powinno w życiu odrobić, to nauka pokonywania własnej frustracji. „Życie pełne jest małych i wielkich satysfakcji, ale także wielkich i małych rozczarowań. (...) dziecku nie pozostaje nic innego, jak nauczyć się panowania nad frustracją” (Bilbao, 2024, s. 170). Warto też dodać, że czas spędzony przez dziecko

przed ekranem laptopa czy komputera nie jest tożsamy ze swobodną aktywnością zabawową i nie może zastąpić spontanicznej naturalnej aktywności zabawowej. Nie zastępuje też aktywności ruchowej niezbędnej do opanowania sprawności fizycznej, na którą zwraca uwagę w koncepcji zadań rozwojowych Robert Havigjurst (patrz powyżej), choć technologie sprzyjają podejmowaniu aktywności ruchowej przez dzieci np. podłoga interaktywna. W tym okresie rozwoju bardzo ważną rolę w rozwoju dziecka odgrywają: mechanizm modelowania oraz indywidualne i społeczne doświadczenia dziecka. Małoletni obserwuje i naśladuje zachowania różnych osób ze swojego otoczenia. Szczególnie silnie oddziałują jednak na zachowania dziecka osoby, z którymi silnie się ono identyfikuje. A zatem zachowania rodziców i opiekunów, starszego rodzeństwa, doświadczenia zdobywane wspólnie z nimi decydują o przyszłych postawach dziecka wobec siebie i świata np. czy dziecko w czasie wolnym preferuje aktywność sportową czy weźmie do ręki smartfon, czy będzie odczuwało przyjemność w kontakcie z książką, czy wyjdzie na rower, czy czas wolny spędzi na oglądaniu filmów na Tik-Toku. Ponieważ jednak świat mediów jest światem, w którym dzieci przedszkolne przebywają. Nie bez znaczenia jest, jakie wzorce osobowe spotykają w przestrzeni wirtualnej. Anna Michniuk i Katarzyna Bartkowiak wskazują medialne osobowości, które mogą pełnić funkcję ważnych osób w życiu dzieci. Wymieniają Nelę, małą reporterkę, Tomasza Rożka, Blippi (Michniuk, Bartkowiak 2021, s. 62–65).

Większość dzieci w wieku od trzech do sześciu–siedmiu lat korzysta z edukacji przedszkolnej i spędza w placówce więcej niż 5–6 godzin dziennie, często, ze względu na pracę zawodową opiekunów, nawet osiem godzin lub więcej. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że systematycznie wzrasta liczba dzieci uczęszczających do przedszkoli, a w 2023/2024 roku 94,2% dzieci w wieku 3–6 lat mieszkających w miastach i 84,0% dzieci mieszkających na obszarach wiejskich objętych było edukacją przedszkolną (<https://tinyurl.com/ydumb2h9>, dostęp: 23.06. 2025). Zaś wzrost w porównaniu do roku wcześniejszego wynosi 4% (<https://tinyurl.com/52temxya>, dostęp: 23.06. 2025). Dla porównania pod koniec XX wieku (w roku 1999/2000) do przedszkoli chodziło zaledwie 22% dzieci pięcioletnich, 13% dzieci czteroletnich i tylko 8% dzieci trzyletnich (Kamińska, 2003). W początkach XXI wieku sytuacja nie była optymistyczna, szczególnie w zakresie dostępu do wczesnej edukacji na terenach wiejskich (Kienig 2010). Z przytoczonych danych wynika, że zdecydowana większość dzieci korzysta z placówki edukacyjnej. Co oznacza również, że spędzają wiele godzin w rutynie życia przedszkolnego, wśród rówieśników, w gwarze. Po powrocie do domu dzieci mają czas domowy – czas wolny, czas spędzony z najbliższymi. To ważny dla dzieci etap dnia. Po powrocie z placówki potrzebują przede wszystkim wyciszenia. Podejmują wtedy zabawy w samotności, zajmują się rysowaniem, lepieniem z plasteliny, ciastoliny, konstruowaniem z klocków, układaniem układanek, spędzają czas z rodzeństwem lub rodzicami, oglądają bajki w telewizji. Dzieci przyznają się, że po powrocie z przedszkola lubią

też spędzać czas na dworze, z rówieśnikami, rodzicami lub rodzeństwem. Wymieniają różne ulubione aktywności: trampolina, rower, hulajnoga, zabawa w berka. Niektóre mówią, że grają na telefonie lub laptopie. Przedszkolaki mówią też o tym, że po powrocie z przedszkola są zmęczone, a w weekendy odpoczywają i/lub jedzą słodczy (Kuszał, 2024).

Dziecko jest dla wielu współczesnych rodziców inwestycją, dlatego nie szczędzą czasu, wysiłku i środków, by zapewnić mu jak najlepszy start w wyścigu po sukces zawodowy i życiowy (Kuszał, 2024a). Oferują dzieciom wiele aktywności: zajęcia języka obcego, balet, pływanie, karate, zajęcia teatralne i plastyczne. Ambicje dorosłych odzierają nieraz dzieci z prawa do spokojnego dzieciństwa. Oczekuje się od nich, że będą zachowywać się w sposób dojrzały i odpowiedzialniejszy, niż jest to możliwe na tym etapie rozwoju, że zrozumieją więcej, niż mogą pojąć. A przecież dziecko w wieku przedszkolnym jest małym dzieckiem z jego prawem do bycia takim, jakie jest, z jego prawem do szacunku i optymalnego indywidualnego rozwoju.

Wyzwania dla edukacji, czyli co?

Wyzwanie jest w naszym rozumieniu zadaniem wymagającym wysiłku, pomysłu, przygotowania strategii działania, determinacji i wytrwałości w poszukiwaniu rozwiązania i dążeniu do celu. Wyzwanie dotyczy nowej sytuacji, do której nie istnieją jeszcze adekwatne rozwiązania, a dotychczasowe sposoby działania już się nie sprawdzają. Wyzwania wynikają z przemian współczesnego świata ich różnorodności, dynamiki i nieprzewidywalności. Zmiany w świecie wymagają zmian w ludziach, w sposobach ich działania. Zmiany w świecie i w ludziach wymagają zmian w edukacji, zmian w myśleniu na temat roli edukacji w XXI wieku. Wasyl Kremień wskazuje opisuje aktualne przemiany cywilizacyjne, które stanowią wyzwania dla edukacji. Są to: innowacyjny typ postępu, cyfryzacja wszystkich aspektów życia gospodarczego, politycznego, edukacji, rozwijająca się komunikacja, globalizacja rozwoju społecznego, nabycie przez ludzkość zdolności do samozniszczenia, włączenie na szeroką skalę do wszystkich sfer życia sztucznej inteligencji, wzajemne powiązania i współzależności procesu globalizacji, koncentracja na człowieku bez należytej koncentracji na dziecku (Kremień, 2023, s. 49–54). Wszystkie te przemiany i wynikające z nich wyzwania dotyczą także wczesnej edukacji. Edukacja zdaniem wspomnianego autora powinna przygotowywać do życia człowieka innowacyjnego poprzez tworzenie indywidualnych ścieżek rozwoju, programów nauczania dla dzieci o różnych uzdolnieniach; osobę potrafiącą komunikować się z różnymi ludźmi, w różnych strukturach społecznych; kształcić jednostki potrafiące jednocześnie działać lokalnie i globalnie; przygotować do rozumienia osoby ludzkiej jako najwyższej wartości z zachowaniem prawa człowieka do bycia i pozostawiania

w zgodzie ze swoimi naturalnymi cechami i zdolnościami oraz pragnieniami (Kremień, 2023, s. 49–54).

W niniejszej monografii koncentrujemy uwagę na wybranych wyzwaniach edukacyjnych, które są nam szczególnie bliskie, gdyż w ich centrum znajduje się dziecko w określonym momencie rozwoju – w wieku przedszkolnym z jego indywidualnymi, wyjątkowymi i jednocześnie charakterystycznymi dla etapu rozwoju cechami, zasobami i ograniczeniami. Nie wyczerpujemy jednak listy wyzwań. Nie rościmy też sobie prawa do formułowania uniwersalnych twierdzeń i proponowania jedynie słusznych rozwiązań. Nasza propozycja jest raczej trójkłosem w dyskusji nad wyzwaniami i zadaniami współczesnej i przyszłej edukacji najmłodszych dzieci. Każda z nas spogląda na dziecko i rzeczywistość przedszkolną z nieco innej perspektywy – indywidualnych zainteresowań i doświadczeń naukowych, dydaktycznych, a także osobistych.

Do kogo adresujemy książkę?

Książkę adresujemy do osób zainteresowanych podejmowaniem namysłu nad edukacją dziecka przedszkolnego, nad pogłębianiem wiedzy na temat specyfiki jego funkcjonowania, jego potrzeb rozwojowych i prawidłowości rozwoju. Kierujemy ją do osób, które, podobnie jak my, starają się systematycznie poznawać i rozumieć dziecko i jego złożony świat (wewnętrzny, zewnętrzny). Niniejsze opracowanie rekomendujemy tym, którzy podejmują próbę zrozumienia specyfiki funkcjonowania dziecka w dynamicznej, nieprzewidywalnej współczesności, którzy próbują zrozumieć dziecko zanurzone w nieprzewidywalnym świecie, którzy próbują wspólnie z dzieckiem zrozumieć ten świat. Książkę adresujemy do osób, które dostrzegają konieczność modyfikowania swoich relacji z dziećmi, dokonywania zmian w swojej praktyce: domowej, przedszkolnej, edukacyjnej, społecznej. Dzielimy się naszymi refleksjami wynikającymi z zainteresowań naukowych, doświadczeń badawczych i dydaktycznych. Konstruujemy pewne propozycje wynikające z naszych doświadczeń i przemyśleń, które mogą służyć codziennej praktyce edukacyjnej, budowaniu relacji wspierających rozwój dzieci w wieku przedszkolnym. Prezentujemy naszą perspektywę (perspektywy) ze świadomością, że nie jest jedyna ani wyjątkowa. Każdy z rozdziałów książki koncentruje się na innym wyzwaniu współczesnej edukacji. Wybrałyśmy wątki, które z naszej perspektywy są ważne, ale nie jedyne.

Monografia, którą oddajemy do rąk Czytelników, stanowi zatem głos w dyskusji na temat wyzwań edukacyjnych stojących przed osobami towarzyszącymi dzieciom w wieku przedszkolnym.

Kinga Kuszak, Anna Ratajczak, Anna Rybińska
Poznań, czerwiec 2025